

Кузьмін Д.В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління
Конотопського інституту
Сумського державного університету

УДК 340.125
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.3.2>

ПОГЛЯДИ ЛЕВА ЙОСИПОВИЧА ПЕТРАЖИЦЬКОГО НА ПРИРОДУ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Рубіж кінця XIX – початку XX ст. є одним з самих непростих та неоднозначних періодів у вітчизняній історії. Він був наповнений корінним зламом наявних традиційних уявлень людей про роль звичаю під час регулювання їхніх соціальних відносин. Ключові інститути держави, які розвивалися у попередні історичні періоди, що склали основу політичного курсу, пов'язаного з управлінням країною, потребували реформ. У даний період жорсткої політичної критики зазнали принципи наявного класового суспільства Російської імперії. Відбувся перегляд бачення соціальних орієнтирів у свідомості людей, пов'язаний зі зміною традиційно-общинного устрою життя більшості жителів Російської імперії другої половини XIX ст. Особливо актуальними поставали питання рівноправ'я усіх станів та груп людей у державі; захисту трудових прав найманих робітників та поступова зміна поглядів на традиційну роль жінки у сім'ї.

Нові тенденції, що змінювали суспільні погляди людей, вимагали теоретичного пояснення тим змінам, що відбувалися у соціумі. Осторонь від цього процесу не залишилася і юридична наука. Період XIX – початку XX ст. збагатив юридичну думку світу новими політико-правовими вченнями. Поява та розвиток цілої низки нових наукових дисциплін та їх подальший синтез з іншими науками збагачував бачення науковців щодо розуміння тих процесів, що відбувалися у суспільстві. Помітний вплив на розвиток теоретичних правових концепцій відбувся у зв'язку з активним розвитком етнографії та соціології, який змусив дослідників зацікавитися нормами звичаєвого права. Даний період також привів на паралельне становлення у психології експериментальних методів дослідження поведінки людини, на основі яких дослідники намагалися зрозуміти та прогнозувати ймовірні моделі поведінки між людьми. Природно, що дослідження з використанням методів, запозичених з галузей інших наукових дисциплін, вплинуло на появу цілої низки нових наукових правових теорій, які намагалися пояснити природу звичаєвого права. Заслужене ключове місце серед даних теорій у юридичній літературі займає психологічна теорія права Лева Йосиповича Петражицького. З огляду на те, що наприкінці XIX – початку XX ст. значна частина сільських жителів Російської імперії ще зверталася до звичних їм норм звичаєвого права, стає актуальним аналіз теоретично-правових підходів до походження звичаєвого

права у роботах окремих представників юридичної науки кінця XIX – початку XX ст.

Метою статті є систематизована характеристика поглядів Лева Йосиповича Петражицького щодо природи звичаєвого права.

Стан наукової розробки проблеми. У юридичній літературі питання наукового доробку Лева Петражицького досліджували ціла низка вітчизняних та закордонних дослідників таких як Л.Ю. Головіна, К.К. Жоль, В.Д. Зорькін, В.В. Кузьменко, М.А. Рейснер, М.Н. Марченко, К.В. Мащкович, А.А. Мережко, А.Н. Медушевский, Ю. С. Пермяков, Р.П. Луцький, Т.С. Павлова, Л.О. Корчевна, А.Ф. Щербак. Проте питання дослідження природи звичаєвого права у працях Лева Йосиповича Петражицького не є вичерпаною і тому потребує детального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Протягом XIX ст. у зв'язку зі становленням етнографії та появи широкого інтересу дослідників до народної історії непривілейованих верств населення, переважно жителів сільської місцевості, були розпочаті ґрунтовні наукові дослідження їхнього побуту, обрядовості та традицій. Як зазначав Лев Петражицький, регулювання основ народного життя складали норми звичаєвого права, які займали перше місце по старовині та міцності у селян [14, с. 905]. На початку XIX ст. дослідникам вже вдалося зібрати та систематизувати велику кількість матеріалів, пов'язаних зі звичаєвим правом. Перед вітчизняною юридичною наукою постала проблема теоретичного пояснення природи звичаєвого права з урахуванням тих соціальних процесів, які охопили Російську імперію наприкінці XIX – початку XX ст.

Серед провідних дослідників, які намагалися пояснити природу походження звичаєвого права у XIX – початку XX ст., та дати характеристику історичних етапів його розвитку, займають ключове місце теоретично-правові погляди Лева Петражицького (1867-1931 рр.). Врахувавши наявні передові правові вчення, Лев Петражицький на основі синтезу наукових методів дослідження, запозичених з психології, етнографії, історії, соціології та права, збагатив політико-правову думку епохи психологічною теорією права. Концептуальні основи даної теорії були викладені у таких працях: «Передмова і вступ до науки політики права» (1896 р.); «Звичаєве право та народний дух» (1899 р.); «Нариси філософії права» (1900 р.); «Вступ до вивчення

права і моральності. Основи емоційної психології» (1905 р.); «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» (1907 р.); «До питання про соціальний ідеал та відродження природного права» (1913 р.).

Основною думкою, яку запропонував дослідник, була ідея створення нової наукової юридичної дисципліни – «політики права», для покращення етичних обставин розвитку людського суспільства [2, с. 9]. Предметом нової наукової дисципліни повинно було стати вивчення права з урахуванням досягнень психології, тобто на вивченні психологічних чинників і процесів мотивації поведінки людини та розвитку людського характеру [3, с. 302]. Лев Петражицький у своїх працях виклав теорію права взагалі без обмежень від окремих історичних моментів [9, с. 642] взявши за основу правову мотивацію особистості [10, с. 9] з її індивідуалізмом і суб'єктивізмом [20, с. 63].

Лев Петражицький на основі своїх наукових праць виступив з критикою щодо провідних наукових правових теорій, які пояснювали природу походження права, у тому числі й популярну соціологічну концепцію права видатного дослідника даного періоду Рудольфа Ієрінга [12, с. 106]. Дослідник зазначав, що зміст науки про право, постановка та спроби розв'язання її проблем є «оптичним обманом», внаслідок якого неможливо побачити правові явища там, де вони дійсно відбуваються, а спостерігають там, де їх насправді немає і знайти неможливо [13, с. 25]. Ключовою думкою у поглядах дослідника був поділ реальності, яка складалася з двох сторін: до однієї віднесено фізичні об'єкти та живі організми, а до іншої – психологічні феномени [26, с. 514].

Основною вчення нової теорії Лева Петражицького стала думка про те, що ключем до розуміння природи походження права є особливості психологічної поведінки окремо взятого індивіда. Матеріалом для пізнання сутності права виступають внутрішні психічні акти індивіда. Автор наголошує, що право є явище не внутрішнього матеріального світу, а явище духовного світу, психічне явище, явище нашої душі [19, с. 11]. Тому, зрозуміти суть права можливо тільки через спостереження внутрішніх, душевних, психічних актів поведінки з боку індивіда. На поведінку індивіда впливають емоції, які формують думки, уявлення та поняття, на підставі яких людина починає діяти. Л. Петражицький зазначає, що в певні моменти на емоціональному рівні індивід відчуває себе абсолютно вільним у власному виборі здійснення його подальших дій. Піти на прогулянку, чи залишитися вдома, придбати ту чи іншу книгу, оселитися на вулиці, яка сподобалася, – це дії, що залежать від волі індивіда. Проте, в інших випадках індивід спостерігає вплив з боку своєї волі. Індивід емоційно відчуває зобов'язання поступити за певним алгоритмом чи утриматися від вчинення дії. Індивід формує у своїй уяві норми, які для нього є авторитетними, і які він застосовує для оцінки поведінки інших людей у формі переконання (авторитетно-імпульсні переконання) [19, с. 16–18]. За таких обставин право фактично дослідник від-

носить до особливого розряду психічних переживань – емоцій [5, с. 836–837]. В рамках конкретної психічної реальності у свідомості індивіда виникають правові емоції людини, які несуть імперативно-атрибутивний характер і поділяються на: а) переживання позитивного права, яке встановлене державою; б) переживання інтуїтивного, особистого права [23, с. 227]. Роль емотивної психології, як зазначила Л.О. Корчевна, полягає в тому, що нормативні або банкетні емоції становлять істотні елементи моральних і правових переживань і викликають моральну та правову поведінку [8, с. 32]. Дослідник характеризував потреби людей та держави регулювати суспільні відносини введенням загальнообов'язкових норм та правил поведінки як явище, що проходить через свідомість людей, яка вже сформована емоціями. Проте емоції, які впливають розуміння правових норм людьми, можуть виникати поза впливом державних органів та її представників. Інакше кажучи, на території, яку населяють людьми, дослідник допускає можливість існування «офіційного» та «неофіційного» права. «Неофіційне» право розвивається поза межами державного впливу, являючись незалежним від волі держави, проявляючись там, де виникають об'єднані суспільними відносинами групи людей. У даних групах на основі інтуїції («інтуїтивне право») поступово виникають уявлення та поняття про порядну, правильну або допустиму поведінку серед їх учасників, які з часом закріплюються в уяві людей як загальнообов'язковий звичай. З часом у таких групах людей кількість звичаїв збільшується, поступово складаючись у загальновизнану більшістю громади систему звичаєвого права. На емоційному рівні громада через свої уявлення про імперативно-атрибутивні явища та поняття моралі [25, с. 29] неофіційно санкціонує інтуїтивні норми, які для неї стають істинними, правильні самі по собі, тоді як позитивні норми мають умовне значення [7, с. 131]. Неофіційне право, як зазначав А.В. Скоробогатов, виникає стихійно з практичних потреб соціальної групи чи суспільства, які у процесі соціальної комунікації виробляють певний набір правил, що спирається на традиції та неписані правила «соціальної гри» [22, с. 38]. Проте, з часом, на думку Лева Петражицького, історичний прогрес приведе до конфлікту офіційного та неофіційного права [1, с. 239].

Під терміном «звичаєве право» дослідник розумів систему норм права, які, не були встановлені законом (чи державою), фактично дотримувалися, або – які виражалися в постійному одноманітному дотриманні відомих правил поведінки [18, с. 436]. Природа звичаєвого права потребує дослідження. Це на думку дослідника є одним з самих важливих прийомів для відкриття «закономірного» порядку та причинного пояснення розвитку людської культури, і, особливо, історії моралі, релігії, економіки [16, с. 68–69]. Л. Петражицький визначав звичаєве право як емоційне імперативно-атрибутивне переживання окремої особи [11, с. 228]. Інтерес до проблеми природи звичаєвого права дослідник проявив, почи-

наючи з 1899 р., коли він приступив до видання низки наукових публікацій у періодичних виданнях. Вони пізніше були об'єднані єдиним розділом і перевидавалися під загальною назвою «Звичаєве право» [17]. У результаті початку видання своїх праць ідеї Лева Петражицького, пов'язані з природою звичаєвого права, почали піддаватися критиці. Критики зазнала думка дослідника про руйнівну роль для судової системи звичаєвого права щодо законного права. Застосування звичаєвого права, наряду з законним правом у судах, зменшувало цінність писаних законів, вступало у суперечності з завданнями уніфікації права, сприяло свавіллю і правовій анархії. Дослідник змушений був реагувати, роз'яснюючи свою наукову теорію та відповідаючи на критику. Наприклад, Лев Петражицький, дебатуючи з анонімним автором статі «Збирання та розробка юридичних звичаїв», розміщеної у «Сині Вітчизни», номер 337 за 1898 рік відкидав звинувачення про те, що він є прибічником «повної заборони судовим установам застосовувати норми звичаєвого права». Навпаки, дослідник наголошував про те, що він ніколи не виступав з ідеєю заборони звернення судових органів застосовувати норми звичаєвого права у своїй практиці. Звичаєве право, на думку науковця, є несвідомо утворюючимся продуктом колективного народного досвіду; у ньому зосереджується інстинктивна народна «мудрість» емпіричного походження [21, с. 593–584]. Дослідник, продовжуючи вважати, що для судів звичаєве право є шкідливим, проте його застосування у цивільній та торговій галузі, особливо за відсутності писаного закону може бути доречним. У пізніх працях Лев Петражицький наголошує на косності та нерухомості звичаєвого права. Вказуючи, що звичаєве право відповідає більше умовам не сучасності, а минулого, під час доволі віддаленого минулого. Тому звичаєве право є найбільш консервативним видом права, спрямованим не вперед, а назад, маючи ретроспективний характер. Саме тому, більшість звичаїв незрозумілі тим хто їх дотримується [18, с. 447].

Про звичаєве право, як особливий, специфічний вид позитивного права йдеться тільки у тому випадку, коли у чиеїсь психіці виникають імперативно-атрибутивні переживання з уявленнями про відповідну масову поведінку інших як нормативного факту. Технічно, на думку дослідника, у рамках його теорії для появи норм звичаєвого права достатньо хоча б у психіці одного індивіда імперативно-атрибутивного переживання з посиланням на поведінку інших, навіть, якщо ці посилання ґрунтувалися на непорозумінні, або були не частими та спорадичними. Проте такі правовідносини виглядають недостатніми. Для ефективного застосування у повсякденній практиці норм звичаєвого права потрібно вимагати наявності єдиного шаблону звичаєво-правових думок у соціумі. Групи людей встановлюють собі (у своїй уяві) правила на основі яких формуються звичаєве право, згідно з яким люди погоджуються взяти на себе визначені суспільством обов'язки.

Фактично норми звичаєвого права не встановлюються рішеннями органів держави, а виникають

в результаті багаторазового застосування протягом століть, закріплюють людський досвід у свідомості людей і входять у звичку, існуючи у вигляді соціальних норм [24, с. 335]. Звичаєве право не є продуктом сліпих сил чи продуктом свідомого розрахунку, а є продуктом, несвідомого колективного народного досвіду [4, с. 335].

В. Коваленко було відмічено, що важливим для права є не посилання на звичай, а нормативне закріплення самого звичаю, тобто пряме перетворення його в норму [6, с. 112]. На що й вказував у своїх працях Лев Петражицький. Дослідник приводе короткий перелік причин згідно з якими виконання звичаєвих норм членами суспільства стає обов'язком. До них віднесені такі причини; бо так робили завжди до цього; так робили наші пращури; таке «старе мито»; такий «старий звичай» [18, с. 437, 442–443]. Норми звичаєвого права брали початок свого розвитку не з теоретичних, свідомих положень, а шляхом несвідомого успішного вибору поведінки, створеної та схваленої досвідом більшістю народу, давши великі інститути права, на яких функціонує суспільне життя і людська культура. Розвиток звичаєвого права проходив шляхом накопичення маси досвіду, шляхом накопичення інстинктивної огиди щодо одних вчинків чи суспільних явищ, що вели до негативних наслідків (брехня, крадіжка) та кристалізація поваги та симпатії щодо інших явищ, що у своїй масі випадків вели до благих результатів (повага до виконаних зобов'язань за договором, повага до авторитету старійшин) [16, с. 67]. Як наслідок свідомість людей формує віру у необхідність дотримання одного роду поведінки історично підкріплена часто релігійними інститутами. Норми звичаєвого права впливають на мотивацію поведінки людей через їх реагування на бажання, які виникають в їхній свідомості шляхом здійснення певних дій чи відмовою від здійснення дії (мотиваційна або імпульсна дія права). Фактичною особливістю поведінки більшості людей є дотримання загальноновизнаних звичаїв норм внаслідок мотивації сформованої на основі виховання соціальної психіки, яка відповідає формі та змісту чинного у соціумі права (педагогічна дія права) [3, с. 302].

Дослідник вважав, що норми звичаєвого права виникають та розвиваються у зв'язку з психологічною особливістю поведінки людини виділивши причин їх появи. Фактично було виділено дві основні причини розвитку норм звичаєвого права. До першої категорії були віднесені звичаї предків та старі традиції («старообразне» право). Друга категорія охоплювала сферу регулювання сучасних звичаїв, яких зазвичай дотримуються і вони є «загальноприйнятими» («новообразне» право).

Характеризуючи першу категорію дослідник зазначав, що центральне місце серед причин становлення норм звичаєвого права займають світоглядні бачення людей, яким притаманна примітивна психіка. Рівень культурного розвитку таких людей перебуває на низькому рівні, коли сильно розвинений культ предків та їх звичаїв, коли старі звичаї та традиції виступають, як щось священне, а не

дотримання їх є проявом зла, що руйнує суспільну мораль [18, с. 437].

Характеризуючи другу категорію причин виникнення норм звичаєвого права, дослідник зазначав, що не тільки давні традиції та порядки сформовані в архаїчну добу становлення суспільства та держави здійснюють вплив на появу правових норм, а відповідна поведінка сучасників. Як приклад дослідник наводить такі процеси: особливості правил суспільного етикету; зобов'язання за звичаєм нанесення візитів та інших ввічливостей; в галузі правил різних ігор; в діловому обороті та торгівлі [18, с. 438].

Обидві згадані причини виникнення норм звичаєвого права у кінцевому результаті ведуть до того що нормативним фактом звичаю є масова правова поведінка. Особливістю галузі звичаєвого права є те, що вирішальне значення у якості нормативного факту міститься не те, що було насправді, а те що уявляється як було. Традиції, звичаї та обряди у своїй основі взагалі могли не містити загальнообов'язкові для членів суспільства правові норми, маючи у своїй природі моральні, технічні чи естетичні звичаї. З часом норми звичаєвого права часто набувають силу закону у вигляді відновлення раніше наявних норм предків, проте забутого чи спотвореного звичаю. Дослідник пропонує розглядати звичаєве право як явище індивідуальної психіки й тому його можливо досліджувати з допомогою використання методу внутрішнього і зовнішнього спостереження [18, с. 438–439].

Дослідник зазначав як негативні так і позитивні положення регулювання суспільних відносин на підставі звичаєвого права. Відмічаючи негативні положення регулювання суспільних відносин на підставі норм звичаєвого права відмічаючи його невизначеність [15, с. 211], косність, архаїчність та повільність розвитку. Лев Петражицький виділив позитивні положення звичаєвого права. До них дослідник відніс передача із покоління в покоління не свідомих, проте цінних досягнень колективного досвіду, що добуті на підставі суспільної нормативної мудрості попередніми поколіннями людей. У момент індивідуального мислення людини коли обґрунтовується відмова від звичаїв предків які суспільством починають сприйматися як ганебні та введення нових нововведень видуманих власним розумом отримують ореол престижності. Саме тому, норми звичаєвого права на думку дослідника мають велику мотиваційну й культурно-виховну силу і цінність для людства.

Висновки. Отже, більшість теорій права кінця XIX – початку XX ст. прив'язували природу походження звичаєвого права з особливостями географічних і кліматичних умов; формами та методами функціонування інститутів соціальних відносин з впливом на них елітарних груп з подальшим нав'язуванням правил якими закріплювалася майнова та соціальна стратифікації, тим самим підкреслювалася незначущість одного окремо взятого індивіда для початку процесу формування правової тради-

ції. Лев Петражицький зробив еволюційний крок у напрямі розуміння природи звичаєвого права. На перше місце був поставлений індивід, який на основі своєї психіки ставав творцем норм звичаєвого права. Автор побачив природу звичаєвого права у залежності індивіда на психологічному рівні встановлювати правила, порядок та ієрархію для розуміння оточуючих його соціальних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гильманов С.А. «Эмоциональная психология» Л.И. Петражицкого. «VI Московские встречи»: материалы всероссийской конф. по истории психологии (Москва, 30 июня–2 июля 2016 г.). Москва: «Институт психологии РАН», 2016. С. 239–248.
2. Гинс Г.К. Обоснование политики права в трудах профессора Л.И. Петражицкого (1892–1927 г.). *Известия Юридического факультета* в Харбине. *Memoirs of the Faculty of Law in Harbin*. 1928. Том V. С. 3–28.
3. Жоль К.К. Философия и социология права. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 415 с.
4. Заболотских М.Ю. Учение Л.И. Петражицкого о нетрадиционных формах права. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С. 41–48.
5. История политических учений / под ред. С.Ф. Кечекьяна и Г.И. Фелькина. Москва, Государственное издательство юридической литературы, 1969. 694 с.
6. Коваленко В. Звичаєве право України: особливості розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. № 85, С. 106–113.
7. Корчевна Л.О. До питання про самодостатню мотивацію у сфері права. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. № 01. Том 1. С. 128–134.
8. Корчевна Л.О. Психологічний і соціологічний підходи до права, їх співвідношення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 30–32.
9. Круглевский А.Н. Л.И. Петражицкий. Закон и Суд. *Вестник русского юридического общества*. 1931. № 20. С. 641–642.
10. Кузьменко В.В. Рефлексия онтологического и аксиологического аспектов философско-правовой парадигмы Л.И. Петражицкого. *Научный вестник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 8–23.
11. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / за ред. В.С. Степин. Москва: Мысль, 2010. Т. 3. 692 с.
12. Пермяков Ю.Е. Действительность права и чувство собственной правоты: Отсутствующие концепты в психологическом учении о праве Л.И. Петражицкого. *Правоведение*. 2017. № 06 (335). С. 106–119.
13. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии. Санкт-Петербург: Типография Ю.Н. Эрлих, 1908 с.
14. Петражицкий Л.И. Обычное право и женский вопрос. *Право. Ежедневная юридическая газета*. 1899. 2 мая. С. 901–912.
15. Петражицкий Л.И. По поводу вопроса о ценности обычного права и его изучения. (Продолжение). *Право. Ежедневная юридическая газета*. 1899. 31 января. С. 209–221.
16. Петражицкий Л.И. По поводу вопроса о ценности обычного права и его изучения. *Право. Ежедневная юридическая газета*. 1899. 10 января. С. 65–72.
17. Петражицкий Л. И. Теория и политика права: Избранные труды. / Научн. ред. Е.В. Тимошина. Санкт-Петербург: Юридическая книга, 2010. 1104 с.

18. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Санкт-Петербург : Издательство «Лань», 2000. 608 с.

19. Петражицкий Л.И. Что такое право? Вестник права. Журнал юридического общества при Императорском С-Петербургском университете. 1899. № 1. С. 1–62.

20. Працко Г.С., Болдырев О.Н. Развитие социальной психологической концепции права в научных трудах Л.И. Петражицкого и М.А. Рейснера. *Философия права*. 2015. № 03(70). С. 63–67.

21. Русская правовая и политическая мысль. Антология / Ред. С.Л. Чижков. Москва : Летний сад, 2013. 720 с.

22. Скоробогатов А.В. Неофициальное право в правовой реальности России. *Ученые записки Казанского*

филиала «Российского государственного университета правосудия». 2018. № 14. С. 36–44.

23. Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. Москва : НОРМА, 2001. 616 с.

24. Теория держави і права. Академічний курс / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

25. Щербак А.Ф. Роль нормативних (бланкетних) емоцій у психологічній теорії права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3(50). С. 20–29.

26. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемчушенка. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.

Кузьмін Д.В. ПОГЛЯДИ ЛЕВА ЙОСИПОВИЧА ПЕТРАЖИЦЬКОГО НА ПРИРОДУ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

У статті проведений аналіз поглядів Лева Йосиповича Петражицького на природу звичаєвого права. Надана характеристика психологічної теорії права у контексті розвитку звичаєвого права на основі наукових праць Лева Петражицького. Більшість теорій права кінця XIX – початку XX ст. прив'язували природу походження звичаєвого права з особливостями географічних і кліматичних умов; формами та методами функціонування інститутів соціальних відносин з впливом на них елітарних груп з подальшим нав'язуванням правил, якими закріплювалася майнова та соціальна стратифікація, тим самим підкреслювалася незначущість одного окремо взятого індивіда для початку процесу формування правової традиції.

Лев Петражицький зробив еволюційний крок у напрямі розуміння природи звичаєвого права. На перше місце був поставлений індивід, який на основі своєї психіки ставав творцем норм звичаєвого права. Автор побачив природу звичаєвого права у залежності індивіда на психологічному рівні встановлювати правила, порядок та ієрархію для розуміння оточуючих його соціальних процесів. На думку дослідника у рамках його теорії, для появи норм звичаєвого права достатньо наявності хоча б у психіці одного індивіда імперативно-атрибутивного переживання з посиланням на поведінку інших людей, навіть якщо ці посилання ґрунтувалися на непорозумінні, або були не частими та спорадичними. Проте, такі правовідносини виглядають недостатніми. Для ефективного застосування у повсякденній практиці норм звичаєвого права потрібно вимагати наявності єдиного шаблону звичаєво-правових думок у соціумі. Групи людей встановлюють собі (у своїй уяві) правила, на основі яких формується звичаєве право, згідно з яким люди погоджуються взяти на себе визначені суспільством обов'язки. Згадані процеси на думку дослідника ведуть до виникнення норм звичаєвого права, у кінцевому результаті чого спостерігається масова правова поведінка людей. Особливістю галузі звичаєвого права є те, що вирішальне значення у якості нормативного факту мистяться не те, що було насправді, а те, що уявляється – як було. Традиції, звичаї та обряди у своїй основі взагалі могли не містити загальнообов'язкові для членів суспільства правові норми, маючи у своїй природі моральні, технічні чи естетичні звичаї. З часом норми звичаєвого права часто набувають силу закону у вигляді відновлення раніше наявних норм предків, проте забутого чи спотвореного звичаю. Дослідник пропонує розглядати звичаєве право як явище індивідуальної психіки, і тому його можливо досліджувати з допомогою використання методу внутрішнього і зовнішнього спостереження.

Ключові слова: звичаєве право, неофіційне право, психологічна теорія права Лева Йосиповича Петражицького, природа права.

Kuzmin D.V. LEV PETRAZHITSKY VISIONS ON THE NATURE OF CUSTOMARY LAW

In this paper there was performed the analysis of L. Y. Petrazhysky visions on the nature of customary law. There have been taken a characteristic of psychological theory of law in the context of development of customary law based on Lev Petrazhysky publications. Most theories of law in last XIX – beginning of XX century are connected the origin of customary law to: 1. the features of geographic and climatic conditions; 2. Forms and methods of social relations institutes functioning with their influence of elite groups with further imposing the rules where are fixed the property and social stratifications. This fact occurs to the negligibility of separation individual person to the beginning of formation the law tradition. Lev Petrazhysky created the evolution stage to understanding the nature of customary law. Firstly it was staged the individual which based on its psychical conditions was a creator of customary law norms. The author saw the nature of customary law depending to the psychological level of individual the estimation of rules and hierarchy to understanding the environmental social processes. For effective usage in casual practice, the customary law norms it needs to require the presence of uniform pattern of custom and law opinions in society. The human groups estimate (in their imagination) the rules which based the customary law according to this people allow assuming obligations determined by society.

The researcher considered that the rules of customary law arise and develop in response to psychological peculiarity of human behavior, highlighting the reasons of their emergences. In fact, two main causes for the development of the rules of customary law were determined. The first category included the customs of the ancestors and old traditions (“old-fashioned” right). The second category covered the sphere of regulation of modern customs,

which are usually followed and “generally accepted” (“new” right). Describing the first category, the researcher noted that the core reasons of the formation of the rules of customary law are the people’s views of the world, to which the primitive psyche is typical. The level of cultural development of such people is low with highly advanced worship of ancestors and their customs, when old customs and traditions serve as sacred, and the failure to respect them is regarded to be the sign of evil which destroys public morality. Describing the second category of causes of the formation of customary law, the researcher stated that not only the ancient traditions and orders appeared in the archaic era of the formation of the society and state have an impact on the emergence of legal norms but also the corresponding behavior of the contemporaries. As an example, the researcher provides the following processes: the specificities of the rules of social etiquette; obligations under the custom of giving calls and other courtesy; in the sphere of rules of various games; in business and trade.

Both mentioned reasons for the formation of customary law in the final result lead to the conclusion that the normative fact of custom is the mass legal conduct. The peculiarity of the field of customary law is that the crucial importance as a normative fact is not what was in reality, but what is reported to have been. Traditions, customs, and ordinances at the core may not have had generally binding legal rules for the members of the society at all, having in their nature moral, technical or aesthetic customs. Eventually, the rules of customary law often become legally effective under the guise of resuming previously existing rules of the ancestors, but forgotten or disfigured custom. The researcher suggests considering customary law as a phenomenon of individual psyche, which therefore can be studied using the method of internal and external monitoring.

Key words: customary law, unofficial law, psychological law theory by Lev Petrazhysky, law’s origin.